

TOTINEN PAIKKA

Peruskoulussa tapahtuu: Ala- ja yläasteen raja häviää. Aineenopettajana voi toimia, kun on suorittanut opetettavassa aineessa 35 opintoviikkoa. Luokanopettaja-maisteri saa oikeuden noin tuhannen markan palkanlisään, jos hänellä on 35 opintoviikon sivuaineopinnot jossakin peruskoulussa opetettavassa aineessa.

Uudistusten ansiosta luokanopettajan ja aineenopettajan roolit lähenevät toisiaan. Perinteisesti aineenopettaja on ollut oman alansa erikoistuntija ja luokanopettaja moniottelija, joka on hallinnut mittavan oppiaineiden kirjon. Viime aikoina on alettu pohtia, onko suvereeni liikkuminen monen alan erityiskysymysten kentässä enää mahdollista.

LUOKANOPETTAJATUTKINNON RAKENNE

Luokanopettajia koulutetaan edelleen yliopistojen opettajankoulutuslaitoksissa. Helsingissä luokanopettajaopinnot koostuvat 14 opintoviikon yleisopinnoista, 75 opintoviikon kasvatustieteen tai kasvatustieteiden psykologian pääaineopinnoista ja 65 tai 70 opintoviikon sivuaineopinnoista. Niistä 35 opintoviikkoa on vapaavalintaisia, ja opiskelijoiden on ollut tapana sisällyttää tutkiintoonsa ainakin kaksi 15 opintoviikon kokonaisuutta. Toiset 35 opintoviikkoa ovat pakollisia sivuaineopintoja eli opetettavien aineiden sivuaineopintoja.

Opetettavien aineiden sivuaineopinto-
▷

jen määrä on huolestuttavan pieni. Ne ovat kaikille luokanopettajille yhteisiä, ja juuri ne erottavat heidät kaikista muista opettajaryhmistä. Niihin kuuluu muiden muassa äidinkielen ja kirjallisuuden didaktiikka, jota on tutkinnossa 5 opintoviikkoa. Jo sillä luokanopettaja saa opettaa luokalleen äidinkieltä ja kirjallisuutta. Didaktiikkaa voi pitää kasvatustieteen osa-alueena, joten tutkintoon ei välttämättä liity lainkaan oppiaineen aineopintoja. Takana on ajatus, että luokanopettaja on saavuttanut riittävän aineenhallinnan jo omana kouluaikanaan.

Näihin asti Helsingissä lähes puolet luokanopettajiksi opiskelevista on valinnut sivuaineekseen 15 opintoviikon kokonaisuuden joko äidinkielellä ja kirjallisuudessa tai suomessa toisena kielenä. Äidinkielen ja kirjallisuuden 15 opintoviikkoa koostuvat 6,5 opintoviikosta suomen kielen ja 6,5 opintoviikosta kirjallisuuden sekä 1 viikosta didaktiikan ja 1 viikosta vapaavalintaisia opintoja. Varsinaisia oppiaineen tieteenalojen aineopintoja kertyy opettajankoulutuslaitoksen opinnoista siis maksimissaan 14 opintoviikkoa, mutta vain niille, jotka valitsevat sivuaineekseen äidinkielen ja kirjallisuuden.

KOULUN JA LUOKANOPETTAJAN VASTUU OPETUSSUUNNITELMASTA

Peruskoulun äidinkielen ja kirjallisuuden tunneista 80 % on nykyisen ala-asteen puolella, eli niistä vastaavat luokanopettajat. Äidinkieli ja kirjallisuus muodostaa alaluokilla niin selkeästi opetuksen rungon, että jokainen luokanopettaja opettaa sitä omalle luokalleen. Ei ole yhdentekevää, millä tavalla tämä opetus annetaan.

Oppikirjat ovat opetussuunnitelman konkretisoitumia, joiden varaan opetus voi rakentua. Kouluhallitus hyväksyi aikanaan oppikirjat. Opetushallitus ei ole jatkanut perinnettä, mikä jättää oppikirjantekijöille

entistä enemmän väljyyttä. Valtakunnallisia opetussuunnitelmia ei enää ole. Sen sijaan opetushallitus julkaisi 1999 *Perusopetuksen päättöarvioinnin kriteerit*, joissa kuvataan, mitä tietoja ja taitoja oppilaalla on oltava, jotta hän saisi peruskoulun päästötodistukseensa arvosanan 8 eri aineissa. Kriteerit on johdettu 1994 julkaistuista *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteista*. Näiden kahden teoksen pohjalta jokainen koulu laatii omat yksilölliset opetussuunnitelmasa. Koulujen opetussuunnitelmat poikkeavat nykyään toisistaan varsin paljon. Opetussuunnitelman perusteiden ja Päättöarvioinnin kriteerien uskotaan kuitenkin turvaavan edes suurin piirtein yhteismitallisen opetuksen erikokoisissa ja eri puolilla maata sijaitsevista kouluista. Vertailtavuuden takaamiseksi on eri oppiaineisiin lisäksi suunniteltu valtakunnallisia kokeita.

Perusopetuksen päättöarvioinnin kriteerit on 121-sivuinen kirjanen, josta on varattu äidinkielelle ja kirjallisuudelle vajaat 4 sivua. Oppiaineessa arvioitavia tiedon ja taidon alueita on kaikkiaan 21. Ne on ryhmitelty kolmen pääotsikon alle: *Kieli ja teksti* sisältää yhdeksän eri osaamisaluetta. *Kieli ja viestintä* on yhtä laaja, eli sekin käsittää yhdeksän alakohtaa. *Kieli ja kulttuuri* puolestaan on muita suppeampi, kolmen alakohdan laajuinen.

Koulun ja yksittäisen opettajan vastuu opetussuunnitelman luomisesta ja toteuttamisesta on ratkaiseva: Jokainen opettaja joutuu viime kädessä itse päättämään, mitä, miksi, minkä ikäisille ja miten hän opettaa. Jokaisen on pystyttävä laatimaan oma opetussuunnitelmansa tai ainakin kriittisesti osallistumaan sellaisen laadintaan koulun muiden opettajien kanssa. Jokaisen on myös kyettävä toteuttamaan opetussuunnitelmaa omassa työssään järkevällä tavalla. Miten opettajankoulutus vastaa tähän haasteeseen? Luokanopettajat ovat kiistatta kasvatustieteen asiantuntijoita. Mutta hallitse-

vatko he riittävästi opetettavia aineita — tuntevatko he tarpeeksi äidinkieltä ja kirjallisuutta?

PERUSKOULUN PÄÄTTÖARVIOINNIN KRITEERIT JA OPETUKSEN SISÄLLÖT

Niukkasanaisten päättöarvioinnin kriteerien tulkinta vaatii vankkaa asiantuntemusta. Niistä hahmottuu vaikeasti äidinkielen ja kirjallisuuden erityislaatu: äidinkieli ja kirjallisuus on yhtä aikaa tieto-, taito- ja taidedaine. Kolmijaon havaitseminen jää opettajankoulutuksen ja opettajan oman oivaluksen varaan samoin kuin sen ymmärtäminen, että päättöarvioinnin kriteereissä tai edes opetussuunnitelman perusteissa ei sanota kaikkea, mikä on äidinkieli ja kirjallisuus -oppiaineen opettamisessa ja oppimisessa olennaista. Päättöarvioinnin kriteerien tarkoituksena on suunnata opetusta. Nimensä mukaan ne keskittyvät siihen, mitä voi mitata. Kaikkea ei kuitenkaan voi. Onko ylipäättään edes tarpeen mitata vaikkapa elämyksen intensiteettiä? Voiko mitata, mikä on elämysten merkitys ihmiselle? Entä miten mitataan kulttuuriin kasvamisen merkitystä, määrää ja laatua? On kuitenkin selvää, että ne ovat tärkeitä niin yksittäiselle ihmiselle kuin koko kansallekin: niiden vaikutukset säilyvät usein läpi yksilön elämän, ja ne vaikuttavat jopa siihen, millainen kansakunnan historiasta tulee. Kouluopetuksessa yleensä ja erityisesti äidinkielenopetuksessa etsitään yhä yhdessä sitä, mikä on hyvää, kaunista ja totta, niin kuin Platon asian ilmaisi. Sen etsimisessä oppilaiden arvioiminen ja mittaaminen ei ole olennaista.

Oppiaineena *äidinkieli* oli maailmoja syleilevä. Nykyinen *äidinkieli ja kirjallisuus* sisältää aikaisempaan verrattuna paljon uutta: Elokuva ja sarjakuva ovat oppilaille tuttuja. Hän osaa keskustella erilaisen tekstin kanssa. Hän tuntee puheen ja

kirjoituksen laadintaprosessin, hän käyttää tarvittaessa tekstinkäsittelyohjelmaa ja hyödyntää tietotekniikkaa ja viestintävälineitä muutenkin. Luettelo jatkuu niin, että lukija pysähtyy hengästyneenä kysymään, riittääkö äidinkieleen ja kirjallisuuteen varattu tuntimäärä kaiken mainitun omaksumiseen. Läheskään kaikki oppilaat eivät esimerkiksi ole saaneet kotoaan käsin tietokoneenkäyttötaitoja. Niiden opiskelu vaatii paljon aikaa, joka siis otetaan tämän oppiaineen resursseista.

Toisaalta jää kaipaamaan selvää määrittämistä monesta oppiaineeseen perinteisesti kuuluneesta sisällöstä. Kriteerejä voi ilman hyvää ammattitaitoa tulkita esimerkiksi niin, että luova itseilmaisuus, draama tai teatterin tuottaminen saa opetuksessa tilaa vain hyvin vähän, jos ollenkaan. Samoin kriteereistä on vaikea löytää sisältöjä, joilla rakennettaisiin ja vahvistettaisiin kansallista identiteettiä. Nykyinen kansainvälistyminen edellyttää nimenomaan kotoisten juurien vielä entistäkin voimakkaampaa tiedostamista.

Millaisella opettajalla on opetussuunnitelmaa laatiessaan ja toteuttaessaan riittävästi tietoa ja näkemystä tehdä oppilaiden kannalta tarkoituksenmukaisia ratkaisuja siitä, mikä on ensisijaista, minkä taas voi huoletta jättää vähälle tai kenties siirtää jonkin muun oppiaineen tunneille? Millainen opettaja pystyy puhaltamaan opetussuunnitelmaan hengen ja antamaan opetuksessaan oppiaineelle sielun? Olisi onnellista, jos elämään niin keskeisesti vaikuttava tekijä kuin äidinkieli olisi jokaiselle rakas ja äidinkieli ja kirjallisuus oppiaineena olisi mieluisa. Opiskeluun pitäisi kuulua paitsi asiaa myös elämyksiä ja paljon iloa.

LUOKANOPETTAJIEN AINEENHALLINTA

Luokanopettajakoulutukseen tulevien ja sel-

tä lähtevien äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksessa tarvittavia taitoja ei ole selvitetty tutkimuksin. Kaikki ovat kuitenkin ylioppilaita, jotka ovat suorittaneet ylioppilaskirjoitusten äidinkielen kokeen.

Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa keväällä 1997 hyväksytyn Asta Hietanoro-Backmanin pro gradu -tutkielman mukaan äidinkielen koesuoritusten tarkastajat olivat osoittaneet vuoden 1996 ylioppilaskokeen laudaturin kirjoittajien suorituksista suurin piirtein saman verran virheitä kuin tarkastajat vuoden 1972 hylättyjen kirjoittajien suorituksista.

Kauko Kyyrön ja Heimo Veijolan 1960 toimittaman *Oppikouluun pyrkivän oppaan* mukaan 11-vuotiaalta kouluunpyrkijältä vaadittiin nykynäkökulmasta katsoen melkoista oikeinkirjoituksen hallitsemista: sanelukokeessa erehtyminen ison tai pienen alkukirjaimen valinnassa tai η -äänteen merkinnässä oli puolen numeron virhe samoin kuin asiaankuulumaton välimerkki tai nominatiivialkuisen yhdyssanan osien kirjoittaminen erilleen. Sellaisia rikkeitä on nykyään kaикentasoisilla ylioppilaskokeilla. Oppikoulun pääsykokeessa samoin kuin nykyisin ylioppilaskokeessa aineen arvioinnin pääpaino oli sisällössä, mutta huomiota kiinnitettiin erityisesti myös virkkeiden ja lauseiden muodostamiskykyyn. Nykyään jopa virkerajan hahmottamisessa erehtyvät kaикentasoiset abiturientit — nekin, jotka yltävät korkeimpiin arvosanoihin. Silti heistä leivotaan ylioppilaita, joista taas voi tulla luokanopettajia. Oikeinkirjoituksen ja ylipäättään kirjakielen hallinnan perusasiat ovat tietenkin vain yksi äidinkielen taitojen mittari, mutta sitä voi pitää oireellisena. On syytä ounastella, että esimerkiksi kirjallisuuden alueen tiedot ja taidot tuskin ovat ratkaisevasti kielen taitoja paremmat.

Äidinkielen ja kirjallisuuden valinnaisiin sivuaineopintoihin seuloutuvat luokanopettajankoulutuksessa ne, jotka haluavat

tietää oppiaineesta enemmän kuin muut. Vuosi vuodelta heitä askarruttavat samat ongelmat: »Onko substantiivi sama asia kuin subjekti? Miksi joskus sanotaan verbi ja joskus predikaatti? Eihän *ja*-sanana eteen saa koskaan panna pilkkua! Onko sivulause se, joka on toisen jäljessä?» Sitkeästi elää myös uskomus, että lyhyt η merkitään *nk*:lla. Koulun ensimmäisiä tehtäviä on opettaa lapset lukemaan ja kirjoittamaan. Kaikkien menetelmien mukaan lapset joutuvat ennen pitkää analysoimaan, mitä äännejä he sanoo lausueessaan kuulevat.

Äskeiset esimerkit ovat kapealta mutta opiskelijoille tutuimmalta kielen lohkolta. Vaikkapa semantiikkaa ei tunneta kouluopetuksen pohjalta senkään vertaa siitä huolimatta, että juuri merkityksiin liittyvät kysymykset voisivat herättää pienissäkin lapsissa kiinnostusta kieltä kohtaan, synnyttää halun pohtia kielen ilmiöitä ja luoda iloa oppimiseen.

Esimerkit osoittanevat, miten hatara ja pinnallinen käsitys luokanopettajalla voi äidinkielestä olla. Monissa kouluissa ei ole yhtään luokanopettajaa, joka olisi opiskelut äidinkieltä ja kirjallisuutta perusopintoja enemmän. Jää kysymään, mitä tapahtuu, kun opetussuunnitelmaa tehdessä sokea taluttaa sokeaa. Innostus, intuitio ja kasvatustieteen tuntemus eivät ole riittäviä hyvän opetuksen takeita, vaikka ne tärkeitä ovatkin. Kaikkein vaarallisinta on, kun ei tiedä, että ei tiedä.

UHKIA JA MAHDOLLISUUKSIA

Jo nykyisellään alakoulun äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksesta on syytä kantaa huolta. On varsin todennäköistä, että alussa mainittujen uudistusten vuoksi opettajankoulutuslaitosten 15 opintoviikon sivuainekokonaisuudet näivettyvät. Miten taataan pienimpien koululaisten äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen laatu, jos niin käy?

Mitä tapahtuu, jos valtaosa Suomen lapsista saa peruskoulussa 80 % oppiaineen opetuksesta minimiopintoviikkomäärän suoritaneilta luokanopettajilta? Entä pystytäänkö oppiaineeseen luomaan tyydyttävä 35 opintoviikon kokonaisuus? Jos sellainen luodaan, miten torjutaan murrosikäisten äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen laadun romahdus?

Yksi mahdollisuus olisi suunnitella suomen kielen laitokseen perinteisen aineenopettajakoulutuksen lisäksi erityinen peruskoulunopettajakoulutus, jonka opiskelijoiden sivuaineena olisivat 35 opintoviikon *peruskoulussa opettavien aineiden monialaiset opinnot*. Tällaiset opettajat voisivat toimia peruskoulussa ennen kaikkea luokanopettajina mutta myös aineenopettajina. He olisivat omissa kouluissaan tai kunnissaan erinomaisia tukihenkilöitä, mutta he pystyisivät toimimaan myös ainedidaktiikan tutkijoina ja kehittäjinä, joita kipeästi tarvitaan.

Poliittiset päättäjät ovat ymmärtäneet, että äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksella täytyy olla keskeinen sija pienten lasten koulussa. Onkin huolehdittava, että opetus on päämäärätietoista ja jäsentynyttä eikä jää pelkäksi hyväntahtoiseksi puuhasteluksi. Se, että oppiainetta saa opettaa niin vaatimattoman osaamisen varassa kuin nyt on laita, on kansallinen häpeä maassa, jonka koulutus on kansainvälisesti kaiken kaikkiaan tasokasta.

Koulun päähenkilöitä ovat lapset. Ilman heitä ja heidän parhaakseen tehtävää työtä

koulua ei tarvita. Kieli — suurimmalle osalle ihmisistä nimenomaan äidinkieli — puolestaan on kulttuuriin kasvamisen, ajattelun, viestinnän, taiteen tuottamisen ja vastaanottamisen sekä itseilmaisun tärkeä väline.

Äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen laadun takaamisen pitäisi siis koskettaa poliittisten päättäjien lisäksi monia intressiryhmiä — ainakin Äidinkielen opettajain liittoa, opetushallitusta, opettajankoulutuslaitoksia, ainelaitoksia, kouluja ja opiskelijajärjestöjä sekä lasten vanhempia. Kaikkien olisi nyt osattava puhalttaa yhteen hiileen.

On biologinen ja eettinen itsestäänselvyys, että lapsista huolehditaan. Mutta on nähtävä myös, että lapset ovat kansakunnan tärkein voimavara. Heidän kaikinpuolinen hyvinvointinsa ja kehityksensä on senkin vuoksi turvattava mahdollisimman hyvin. Koulun opetustarjonta on suunniteltava heidän tarpeitaan silmällä pitäen. EU-Suomen paras valtti ovat hyvin koulutetut kansalaiset. Ihmisen persoonallisuus ja maailmankuva rakentuvat paljolti äidinkielen varassa. Siksi on jatkuvasti keskusteltava, paitsi koulujen opetuksesta yleensä, äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksesta erityisesti. ■

PIRKKO LEINO

Opettajankoulutuslaitos,

PL 38 (Ratakatu 6),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *pirkko.h.leino@helsinki.fi*